

STUWEN EN VROEG-INDUSTRIËLE BEDRIJVIGHEID AAN DE VIJFWINDGATEN

Adrien Brysse, Luc Devriese

In deze bijdrage een vluchtig beeld van de waterbouwkundige en vroeg-industriële situatie in de Vijfwindgatenbuurt. Van het hoogteverschil in waterpeilen tussen de Oude Schelde en de Neerschelde aan de Achtervisserij werd gebruik gemaakt om één of meer molens aan te drijven door middel van schepraderen. Gezien het eerder geringe hoogteverschil waren dat watermolens van het onderslagtype: het water ‘valt’ op de bijna onderste scheepplanken. Meer in het bijzonder wordt een aldaar actieve textielblekerij – ververij met een blauwselfabriek(je) beschreven. Dit produceerde ‘witmaker’ voor linnen uit een kobalt houdend erts dat tot poeder vermalen werd. Dit procedé verdrong het arbeidsintensieve bleken van linnen op natte grasvelden. Omstreeks 1850 werd het sterk vervuilen- de kobalt zelf vervangen door synthetisch ultramarijn.

De waterbeheersing via stuwen is voor Gent een uiterst belangrijk thema. Dit werd kort beschreven in het verdwenen populariserende tijdschrift *Gandavum* door Devriese (2006) en in veel breder kader met aanzienlijk meer detail door Gelaude (2010, 2018). Devriese en Gelaude (2009a en b) besteedden in het eveneens verdwenen (en vergeten) tijdschrift *De Heraut* van de Gentse gidsenbond speciaal aandacht aan de Oude Schelde en de stuwen aan de Vijfwindgaten. In het hiernavolgende beperken we ons tot het pre-industrieel gebruik aldaar van het verschil in waterpeilen als drijfkracht voor een typisch klein bedrijf in de eerste helft van de negentiende eeuw.

Pre-industrieel gebruik

Van het door de Vijfwindgatenstuwen geregelde verschil in waterpeil werd niet meteen, maar pas later, gebruik gemaakt om verschillende molens aan te drijven in de met stuwen afsluitbare ‘windgaten’ (afb. 1 en 2). Daarvoor moest gewacht worden tot de Sint-Pietersspei (abdij eigendom) op de Muinkschelde in onbruik geraakte. Dat gebeurde al in de 14de eeuw (Gelaude, 2018).

In het algemeen bleven watermolens en stuwen in bezit van de gemeenschap, in dit geval de Stad. Meerdere partijen konden immers in conflict komen bij dergelijke installaties: verantwoordelijken voor de stadsverdediging, schippers, molenaars en grote waterafnemers zoals linnenblekers. De vele uiteenlopende gebruikers van de waterlopen hadden specifieke eisen, gaande van een voorkeur voor stromend water tot stilstaand water, van drinkbaar water en grondstof voor productieprocessen, waswater voor huishoudelijk gebruik, tot en met afvalriool (Gelaude, 2021). Om nog te zwijgen van machtige instellingen zoals abdijen met belangen die niet zelden tegengesteld waren aan die van de Stad.

Afb. 1. Deze negentiende-eeuwse foto toont onderaan de Oude Schelde met aftakking naar de Neerschelde: het Vijfwindgatenvaardeken of (Klein) Scheldeken (foto SCMS, Zwarte Doos, Gentbrugge).

Amateuristische would-be ondernemers

De dikwijls amateuristische aanpak door de would-be ondernemers in het begin van het industriële tijdperk, blijkt duidelijk uit het exploitatiecontract voor de blekerij annex katoenspinnerij ingericht naast de kleine volwatermolen,

rechtover de zoutziederij Mouria (Mourau) in de Lange Violettestraat bij de Vijfwindgaten. Tijdens de Franse overheersing was de blekerij eigendom van Josef Rigaux, ‘ouvrier tisserant’, die het bedrijf in 1811 verkocht aan Jan De Bare - Van Doorne. Na verwerving in 1827 richtten Jozef Thomas (De Reyter), ‘lijnwaerder – katoenbleker’, en zijn echtgenote Barbara Timmermans er een katoenblekerij – annex spinnerij in, met maximale benutting en extreme uitbouw van deze afhankelijkheid van de gewezen stadsvolmolen.

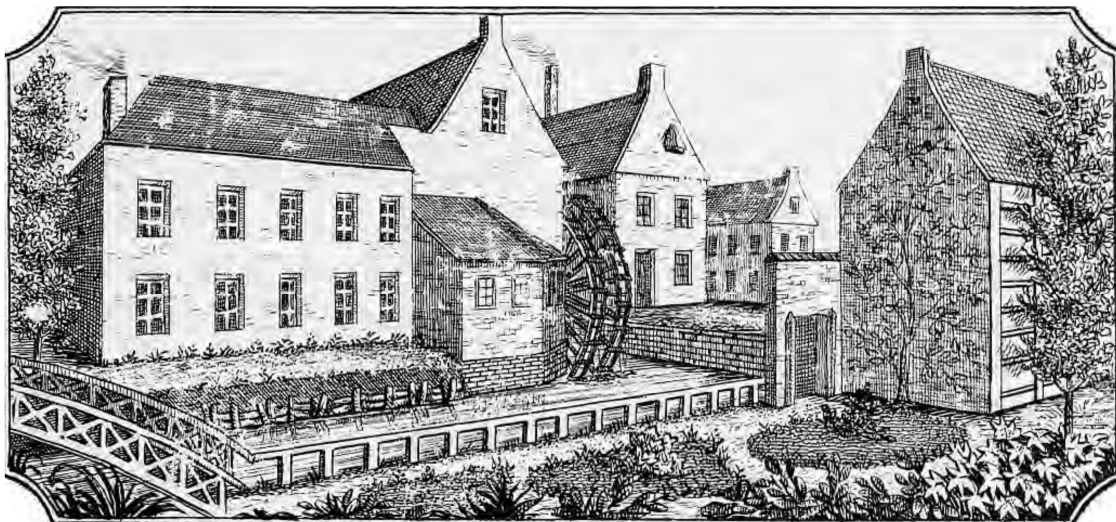

Afb. 2. Het woord windgaten heeft niets te maken met het natuurverschijnsel wind, wel met het opwinden van stuwdeuren. Dit zien we hier duidelijk geïllustreerd: een van de vijf ‘gaten’ met bakstenen overwelling en twee windassen om de stuwdeuren op te draaien en neer te laten (foto SCMS).

Guido Deseyn (1989) vond in een dossier van een gedwongen verkoop in 1831 van het bedrijf De Reyter belangrijke info die een goed beeld geeft van

het roerend en onroerend bezit van een textiel-kmo in die tijd. Het bedrijfje bestond, volgens de procesakten, uit een ‘dampblekerij (stoomblekerij) met perskamer, waschplaets, wagenhuys, peerdestal, plaets voor het dampwerktuig (waarschijnlijk een kuip om waterdamp te produceren), plaets voor den dampketel, lijmkamer, garancerie voor verwerking van garance (rode kleurstof: meekrap), plaets voor het brand-werktuig (de stoommachine, waarschijnlijk) en de ververij’.

Na een gedwongen verkoop door faillissement werd de blekerij verworven door de gebroeders Karel en Lodewijk Schouteeten, fabrikanten. Afb. 3 geeft een mooi beeld van hun bedrijf aangedreven door een watermolen van het onderslagtype. Dit brengt voldoende drijfkracht op om sommige machinerieën te laten draaien samen met het molenrad.

Afb. 3. Het hoogteverschil in waterpeil tussen het water van de Oude Schelde en de Neerschelde doet een scheprad draaien (watermolen van het onderslagtype). Dit kon één of meerdere molens aandrijven. Rechts de hoge droogschuur voor het gebleekt, eventueel geverfd linnen. Detail van een porseleinkaart in de jaren 1820-1840 gemaakt in opdracht van de toenmalige eigenaars Schouteeten -Alexis.

De spinnerij kwam in handen van de fabrikant Reyer (de hogervermelde De Reyter of Ryckx?), die de aankoopprijs met een percentage van de opbrengst op de verkoop van zijn gesponnen katoen moest aflossen.

Dit alles toont aan hoe de Gentse textielindustrie tot ca. 1840 met vallen en opstaan, en talrijke eigenaarswissels, de opeenvolgende katoencrissen doorworstelde. Door het zo rationeel mogelijk omgaan met bestaande bedrijfsge-

bouwen (dikwijls in oude kloosters, kastelen of molens) en lage arbeiderslonen (denk aan de katoenopstand van 1839) kon de weg worden geëffend voor een tweede generatie katoenfabrikanten. Die zouden, in vergelijking met hun voorbeeld Engeland, bescheiden functionele nieuwbouwspinnerijen en weverijen oprichten.

In een ander GT-artikeltje laten we John Flanders, alias Jean Ray (Raymond De Cremer) een verhaal vertellen over kwajongensstreken in die buurt. Hierin wordt ook de Oude Schelde geïllustreerd en is te zien op welke waterlopen – eerder waterloopjes – de windgaten met de molens gebouwd werden.

Bronnen

- DSMG (Documentatiecentrum voor Streekgeschiedenis, Begijnhof, Sint-Amandsberg): Weg-Wyzer der Stad Gend, 1824, Fabriquen van blauw: Schouteeten, Vyf-Wint-Gaeten, p. 122.
- Weg-Wyzer der Stad Gend, 1825. Wed. Moriau: sout- en zeepziederijen, Vyf-Wint-Gat; De Graet (zoon): idem.

Referenties

- Deseyn, G. (1989). *Bouwen voor de Industrie*, Museum voor Industriële Archeologie en Textiel, Gent, p. 151 en 153.
- Devriese, L. (2006). Het eeuwenoude tweewaterpeilenregime te Gent. In: *Gandavum*, jg. 11 nr. 2, p. 4-26.
- Devriese, L., Gelaude, F. (2009a). De Vijfwindgaten en de Oude Schelde. Deel 1. Grootste brug over kleinste waterloop. In: *De Heraut*, jg. 44, juli, p. 3 - 14.
- Devriese, L., Gelaude, F. (2009b). De Vijfwindgaten en de Oude Schelde. Deel 2. Sporen in het stadslandschap. In: *De Heraut*, jg. 44, oktober, p. 4 - 17.
- Gelaude, F. (2010). Waterbeheer in een middeleeuwse grootstad: stuwen en dammen te Gent (12-14de eeuw). In: *Jaarboek voor Ecologische Geschiedenis*, Gent, p. 33 – 52.
- Gelaude, F. (2018). *De vroege hydrografie van de stad Gent. Een geomorfologisch en historisch onderzoek van menselijke ingrepen in de waterhuishouding van het middeleeuwse Gent*. Proefschrift, UAntwerpen, vooral p. 126.